

Simon Katalin

Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK

A tulipán-vita

Lakótelep – humánium – organikus építészet

„A tulipánvita 1975 szeptember 27-én az Élet és Irodalom című hetilapban „Nagypanel és tulipán” címmel indult el Major Máté egykori szalonkommunista bauhausler írásával, amelyre Nagy László költő válaszolt „Hol a tulipán?” cikkével, majd folytatódott Major professzor „Itt a tulipán!” válaszával és a költő kérdésével: „Hol az építőművészet?”; akkoriban sokan felsorakoztak, szakmabeliek és mások, és a hetenként megjelenő vitacikkek azon év novemberében halkultak el, hogy az egész, most már csak építész vitázókkal, a Magyar Építőművészet (főszerkesztő Major Máté és választottjai) című folyóiratban folytatódjék 1976-ban is.

Avita anyagának válogatása később Nagy László „Adok néktek aranyvesszőt” (Magvető, 1979) és az „Új építészet, új társadalom 1945–1978” (Corvina, 1981) című könyveiben jelent meg, hogy végül örökre megőrződjék az „Elhúllt bolondok nyomán” soraiban:

...ha naparanyból annyi karát
vész el a fények vesztőhelyén
ha nyög a remény ha a zászló
a veszejtők lábain kapca
vonszolódik titkon a sárig
s tulipánfák tornyát legázló
rühes apokalipszis-kanca
rablónak ha szivárványt sárlik
lesz a veszett ügynek bolondja
világra a gondot kibontja
lesz idő ami sose felejt...

A sorokat olvasva megértjük, hogy a tulipánvitában nem az építészet volt a főtéma, többről volt ott szó, már akkor is!... *(Csete György)*

A tulipán-vita 1975-ben elsősorban a panelek mint építészeti elemek díszítésének kérdése miatt robbant ki, ám a – természetből vett, a naturális formákat leredukáló – ornamentek mellett a paksi lakótelep Pécs Csoport által készített házai egy sor egyéb, addig elhallgatott kérdést is felvetettek. Az ötvenes évektől kezdve, a modern építészetről folyó Révai-vita után ez volt az első olyan nyilvános diskurzus a hazai építészeti körökben, amely – ha csak rövid időre is – megtörte a csendet. A vitát ráadásul nem is szakemberek, hanem a Major Máté-cikkre reagáló költő, Nagy László kezdeményezte. Az eltérő, általában csak gondosan burkolt kritikát megfogalmazó vélemények jelezték a korabeli építészet válságát. De mi vezetett ehhez?

A vita előzményei, a szocialista rendszer építészeti problémái

1945 után a szovjet mintára meginduló – Magyarországon meglehetősen erőltetett – iparosítás, a nehézipar előtérbe helyezése nagyfokú urbanizációval járt együtt. Az újonnan létrehozott ipari centrumok, gyárak emberek tízezreit fogadták be, akiknek új lakó-

helyre volt szükségük. A *Rákosi*-rendszer ennek érdekében egykori falvak helyén óriási „gyár-városokat” hozott létre, ahol a munka nagyobb fokú hatékonysága érdekében egymás mellé telepítette a dolgozók munka- és lakhelyét (Sztálinváros – Dunaújváros). A tömeges méretű, alsóbb néprétegeket kielégítő állami építkezések tehát az ötvenes évekbe nyúlnak vissza.

Az ipar vezető szerepe, a parasztsággal szemben a munkások előtérbe helyezése kisebb mértékben, de megmaradt 1956 után is. A *Kádár*-korszakban vált igazán általánosá az emberek ezreit magába foglaló lakótelepek építése. Ezzel kettős célja volt az államnak: egyrészt az urbanizáció elősegítése (város-falu ellentét, az előbbi előnyben részesítésével), másrészt az elavultnak tartott, magántulajdont jelképező, önmagukban álló családi házak háttérbe szorítása az állami-tanácsi lakótelepekkel szemben. Ennek érdekében 1961-ben indult el Magyarországon a tizenöt éves lakásépítési program.

A tervszerű, minél kisebb költségre törekvő építkezések során az állam több szempontot nem vett figyelembe: a meghatározott elemekből, meghatározott – szovjet – típusokkal történő munka a tervhivatalokban dolgozó építészeket művészekből egyszerű mesterré degradálta, az építészetet pedig hosszútávon megfosztotta a fejlődést magában rejtő változatosságtól. Ennél jóval inkább érzékelhető – hiszen emberek tízezreit érintő – probléma volt, hogy a lakótelepek egyformasága, monoton volta, a környezetbe való szervesen kapcsolata taszítóvá vált lakói számára.

A csoport tagjainak másik vézérgondolata volt, hogy a természettel, környezettel harmóniában kell élnie a jelenkor emberének is. A népi építészet régebben erre képes volt, a mai viszont nem. A funkcionalista szemléletet egy költői kérdéssel bírálták: „Teremthet-e szintézist a néphagyománytól elszakadt, mechanikusan alkalmazott elvek alapján álló építészeti kísérletek sora?”

léma volt, hogy a lakótelepek egyformasága, monoton volta, a környezetbe való szervesen kapcsolata taszítóvá vált lakói számára. Már Major Máténak el kellett ismernie 1973-ban – a „maszek villák” ócsárolása mellett –, hogy az óriási lakásigény miatt túlzott mértékű lakásépítés révén „vannak nem jó épületeink is”. Hiszen amíg a hagyományos technikával készült magánházak, még ha „hallatlanul sivarak, csúnyák, „pallér-modern”-ek is, szerkezetük, alaprajzuk, kinézetük változatos lehet. Ezzel szemben a telepeknél az olcsóságnak, lásd a kicsiny alapterületeket, és a gyorsaságnak, valamint a könnyű munkának rendelnek alá mindent. A házigyári technológia miatt pedig nem lehet a

szerkezetet variálni, „sablontelepek” jönnek létre. (Major, 1973) Azaz a mennyiség nem csapott át minőségbe.

Ilyen körülmények között, a strukturalizmus és a Bauhausból táplálkozó szemlélet uralkodásakor a problémák megoldásánál az épületek egyhangúságát kezdetben nemigen próbálták meg ornamentális elemek alkalmazásával feloldani. A szerkezetben viszont a házigyári technológia miatt lényegi változtatásokat nem lehetett végrehajtani.

Az öt- vagy tízemeletes házak sivárságát bizonyos rendszerben színes panelek alkalmazásával próbálták enyhíteni. Így alakultak ki később a győri „papagájházak” és a pécsi „pizsamaházak”.

A lakótelepi épületek ornamenszerű díszekkel való ellátása – azaz nem csak eltérő színű panelek, hanem egyfajta rendszert teremtő elemek alkalmazása – 1965-ben jelent meg a pécsi ötszintes házak végfalain, azaz bütüin. A *Pálfi Miklósné* és *Tillai Ernő* által tervezett épületeken a bütü középső vonalában, az ablakokat magában foglaló paneleket mályvaszínű perspektivikus-geometrikus dísz fogja össze és teszi változatossá. A pécsi végfalak hidat alkotnak az egyszínű, monoton, egyforma kubusokból álló sivár panelházak és a paksi lakótelep díszítése között. Itt azonban a tervezők még nem tudtak elszakadni a geometrikus, pusztá egyenesekből összeálló sémáktól.

A paksi lakótelep építése

Paks város kishegy-i területén 1973-ban kezdték meg a lakótelep építését. A telep létrehozását az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció meghatározása szerint kezdték meg, amely Paksot középfokú központtá minősítette, mivel ugyanebben az évben, az 1007/1971. határozat alapján rendelték el Pakson az ország egyetlen, leendő atomerőművének a felépítését. Remélték, hogy az ipari létesítmény vonzani fogja Paksra a dolgozókat, 2000-re 22–23 000 főre becsülték meg a város jövőbeli létszámát. (Dénesi, 1979, 19.)

A Kishegy-i városrész rendezését a VÁTI kezdte meg, *Vinkovits István* vezetésével, majd az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium határozata alapján 1974-ben a Pécsi Tervező Vállalat kapta meg, egész pontosan annak Ifjúsági Irodája, miközben a közintézményeket a Tolna megyei Tervező Vállalat építette *Balázs Csaba* vezetésével. Ekkor az építkezések első fázisa már lezárult, a második szakasz néhány házának alapozása már elkészült. Azaz az Ifjúsági Iroda csapata (1) felemás helyzetbe került: teljesen egyedi koncepciót nem tudtak végbevinni Pakson, mivel a telep egy része, az F-1 szektor már elkészült. Viszont mindenképpen változtatni akartak a panelházak sablontervének, azaz a Műegyetemen kifejlesztett B1-es típusnak a sivárságán. Próbálkozásukat – részben emiatt – mindvégig kísérletnek nevezték. A tervezésre és a kivitelezésre szánt csekély idő sem biztosított kedvező feltételeket munkájuknak, ahogy a paksi építkezéseket 1979-ben összefoglaló *Dénesi Ödön* írta: „A jelentős időzavart (...) a tervezőgárda lelkes, összehangolt, egymás gondolatait fejlesztő munkastílusa tudta csak áthidalni”. (Dénesi, 1979. 21.)

A pécsi Ifjúsági Iroda a VÁTI-féle tervhez képest a telep beépítését változatosabbá, humánusabbá tette. Ugyanakkor jobban figyelembe vették az épületek és a környezet kapcsolatát, több épülettípust terveztek a változatosság érdekében. A pécsiek építették az első építési ütemben az F-2, és a második építési ütemben a V-1 szektort, ahol a B1-típus továbbfejlesztett változatait alkalmazták. A V-2 szektor új típusú épületeinek kivitelezésére, amelyek jobban alkalmazkodtak volna a környezeti adottságokhoz, így a hossztengety mentén teraszosan lépcsőzöttek lettek volna, már nem volt alkalmuk a Műszaki Gazdasági Normarendelet határozata miatt. Az utolsó, harmadik építési ütemben, a B-1 szektorban már a *Tillai Ernő-Pálmai István*-féle sematikus pécsi lakótelepi házakat adaptálták, nem túl szerencsésen, Dénesi meghatározása szerint ez Pécsen még egyedi városképet képezett, Pakson viszont már uniformizálódtak, ami „egyben a pécsi egyediség értékét is lerontja”. Ez azonban már nem a Pécs Csoport felelőssége, hiszen irodájukat ekkorra – a tulipán-vita miatt – már feloszlatták.

Miben állt a paksi tulipános-házak újdonsága?

A Pécs Csoport építészei kész épülettípusokat kaptak, amikor munkához láttak. Ezt fokozatosan kezdték átalakítani, a legkönnyebben kivitelezhető munkáktól kezdve egészen a házak szerkezeti, alaprajzi megoldásainak újragondolásáig.

Csete György 1975-ös összefoglaló tanulmánya szerint öt fázisban fejlesztették tovább a panelházakat (az ötödik már nem valósult meg a csoport előbb említett feloszlása miatt). Első lépésben hullámváz elemekből álló, ismétlődő „szerves díszítéssel” látták el a végfalakat és a bejárat fölötti falrészeket, a dobozszerű kaput pedig kicserélték a falakon végigfutó ornamszhez hasonló bejáratlaltal. A cikkben közölt képek alapján látható, amint a panelelemek kubusaival ellentétben álló hullámvonalas díszek megtörik a puszta panelek eredetileg komor hangulatát. Az alakzatok a hat-hét alapforma megismétlésével, tükrözésével, elforgatásával jöttek létre. Ezáltal az egyszerű faldíszek is „szervesen funkcionáló épületelem”-nek tűnnek. A következő fázisban mind az ornamszok vonalvezetése, mind a kapu kontúrja erőteljesebbé válik. A bütök hullámvonala átfordul a házak sarkain, ezáltal feloldják a merev hasábfarmát. A harmadik fázisban már az erkélyek is hullámváz kontúrt kapnak, az épület pedig mintegy életre kel, hiszen a különböző napsza-

kokban változó fény–árnyék játék révén a házak akár óránként más-más képet nyújthatnak. Csete későbbi visszaemlékezése szerint ehhez egy Szatmárcseke-Kölcseről származó kopjafa sziluettje adta az ihletet. (Csete, 2001. 16–17.)

A munkálatok során tehát sikerült a hasábformát szerves alakzattá mintázni. Ezzel a külsőn zajló munkálatok lezárultak, és következtek a belső, azaz az alaprajzi problémák megoldására tett kísérletek. Negyedik lépésben – az így épült házak a cikk írásakor éppen átadás előtt álltak – olyan lakásokat próbáltak meg építeni, amelyben nem elkülönülnek egymástól az emberek, hanem a közös családi együttlétekre is marad lehetőség. Nyolc négyzetméternél nagyobb, a konyhához és a szobához is kapcsolódó előtereket hoztak létre, amely a lakás funkcionális központját alkotta. (lásd még Dénesi, 1979. 24.) Ezt a helyet a homlokzat síkjából kiugratva is hangsúlyozták volna. Az ötödik fázis azonban már nem valósult meg.

Dénesi Ödön fentebb említett tanulmánya szerint (1979. 14.) Csetéék szerencsésen fejlesztették tovább a „zárt és merev (szürke és lehangolóan egyforma és sivár)” kubusokból álló panelházakat. Ornamentek fellazították ezt a szigorú geometrikus formát, alaprajzi elrendezésük pedig humánusabbá tette a lakótelepi lakásokat. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezek alapterülete az országos átlag fölött volt. A B1-ből a pécsiek által kialakított BZ1 és BZ2 például a „a városrendezők régi álmát megtestesítő épület” – legalábbis a szocialista lakásépítési viszonyok és lehetőségek között.

A vitát megelőző cikkek

Már a paksi tulipános házak építése előtti években születtek olyan cikkek, amelyek jeleztek: az 1945 utáni állami lakásépítések korlátozott lehetőségei, a rövidlátó és anyagi hasznot, azaz anyagtakarékosságot, olcsó és rövid ideig tartó munkát néző szemlélet miatt a lakótelepek világa nem éppen vonzó azoknak, akik ott laknak – még ha a komfortfokozatuk magasabb is előző lakhelyüknél.

Major Máté, a BME professzora 1973-as cikkében éppen a fent felvázolt hiányosságokra hívta fel a figyelmet. Rövid történeti áttekintés után, ahol az uralkodó osztály magaspítészét hasonlítja össze a nyomortanyák piszkával, a szocialista építészet feladatait határozza meg. Véleménye szerint egy építésznek mindig szem előtt kell tartania, hogy az épületeket egy-egy közösség lakja, és lakhelyünk, környezetünk hatással van ránk, azaz a társadalom tagjaira. Tehát a cél: színvonalas épületek alkotása. Pozitív példaként Salgótarjánt említi. A hibák forrásának az erőltetett, azaz az ötéves tervek feszített tempójához igazodó építkezést tekinti, igaz, szükség is van a gyors munkálatokra az óriási lakásigények miatt. De ezért még nem lenne szabad lemondani a minőségről. A másik nagy hibát a magánépítkezések konkurenciájában látja (magán- és közösségi építészeti birkózása). Egy családi ház vonzóbb az embereknek, mint egy szűkös lakás. Ráadásul a – kissé sarkított megfogalmazásban – „maszek villák”-nak nevezett házak építői állami támogatást is kapnak ahhoz, hogy a maguk kényelmes, hagyományos technikával megépített otthonát elkészítsék. A lakótelepeknél azonban az állam, a tanács csak a minél könnyebb munkát nézi, az olcsó kivitelezést. A rosszul megépített telepi lakásokból viszont elvágyódnak az emberek, vagyis ezekben az épületekben „újratermelőnek a lakásigények”. A magánházak sem szebbek, de legalább tágasabbak. Major azt sugallja: pusztán a jobb technológiával szebb lehetne tenni a panelházakat, hiszen a jó technika – elvileg – magában foglalja az esztétikai szépséget is. Mintha az épület formája, funkciója elég lenne ehhez.

A problémák felvázolása után, cikke végén megjegyzi: eddig még nem született megoldás a panelházak építészetével kapcsolatban, és úgy fest, ő sem tudja, mi lehetne a megoldás. Összegezve: Major látta a házgyári építkezéssel született házak, lakótelepek sivárságát, de nem tudta, vagy nem akarta tudni, hogyan lehetne azon változtatni. Abban

mindenesetre biztos volt, hogy nem az épület díszítésével. Két év múlva ez az álláspontja indította el a tulipán-vita kezdeményező cikkének megírására.

Ugyancsak a Művészet folyóiratban 1973 őszén más oldalról közelítette meg a kérdést a Pécsi Műhely vezetője, *Lantos Ferenc*. Lantos szerint a vizuális nevelésnek nagyobb szerepet kellene szánni, és nemcsak elvont, életidegen művészeti tevékenységnek tartani, hanem az élet közvetlen fenntartását szolgálni vele, hiszen a vizualitás a valóságra való rádöbbenés egyik legnagyobb örömét rejtí magában. A későbbi vita szempontjából sem jelentéktelen a cikke, hiszen az általa felvázolt gondolatok alapján nemcsak az építész, hanem a lakók, sőt gyakorlatilag az egész társadalom felelőssége felvetődik a panelházakból álló telepek sivárságával kapcsolatban.

Szintén a Művészet 1973 szeptemberi számában jelent meg a Pécs Csoport „hitvallása”. (*Csete*, 1973) Az 1971-ben Csete György vezetésével alakult közösségnek ugyanis ebben az évben volt az első kiállítása *Molnár Éva* meghívására a Fészekben. A csoport felolvasást is tartott, amely három részből állt: „Népi örökségünk és építészetünk”, „Csak tiszta forrásból”, „Jövünk az építészetben”. (*Cook*, 1996. 17–18.) A legkifejezőbb ezek közül a „Csak tiszta forrásból” volt, ami sokatmondóan *Bartók* „Cantata Profaná”-jára utalt. *Bartók* a zenében teremtette meg azt, amit ők az építészetben szerettek volna: átmenteni a régi, hagyományos népi értékeket, és sikeresen ötvözni a modern eszmékkel. Amit *Bartók* tett a zenében, azt tette *Kós Károly* az építészetben. A közösség 1972-től az erdélyi származású *Jankovics Tibor* révén személyes kapcsolatban is állt az idős mesterrel.

A Művészetben megjelent eszméiket összefoglaló írásnak már a címe is provokatív volt: „Anyanyelvünkön beszélünk-e építészetünkben?”. A természet és ember kapcsolatát képekkel is illusztráló irat két kérdés köré szervezte mondandóját: Mennyire áll szerves kapcsolatban a kor építésze a természettel? Jó-e, ha népi építészetünk hagyományait – ellentétben a zeneivel – veszni hagyjuk és nem építjük be a ma művészetébe?

A két kérdés szoros kapcsolatban áll egymással. A Pécs Csoport tagjai az építészeti formákat jellegzetes természeti jelenségekből akarták levezetni, hiszen az ember a természettől tanult mindent. Ennek egy akkoriban friss példája volt az 1970-ben épült orfűi Forrásház, Csete első organikus építészeti műve, amelynek különleges formáját alkotója a mákgubóból vezette le.

A csoport tagjainak másik vezérgondolata volt, hogy a természettel, környezettel harmóniában kell élnie a jelenkor emberének is. A népi építészet régebben erre képes volt, a mai viszont nem. A funkcionalista szemléletet egy költői kérdéssel bírálták: „Teremthet-e szintézist a néphagyománytól elszakadt, mechanikusan alkalmazott elvek alapján álló építészeti kísérletek sora?”

A Pécs Csoport nem egyszerűen utánozni, hanem újjáteremteni akarta a népi értékeket. Nem halott múzeumi anyaggá silányítani, hanem asszimilálni a mai kor igényeihez szabva. A csoport tagjai elleni későbbi támadás elindítója, Major Máté ezzel szemben a népi kultúrát statikus keretek között képzelte el, olyasvalamiként, ami már nem képes fejlődésre, de értékes, ezért meg kell menteni „még a parasztság ellenében is”. A kor építészetéhez viszont szerinte semmit nem tud az hozzátenni. (*Major*, 1973. 8.) Csetéék célja azonban a népi értékekre való hivatkozással az ember és a természet között felbomlott egyensúly, harmónia visszaállítása volt.

A népi értékek, az „anyanyelv” hangsúlyozása egy olyan rendszerben, ahol a nemzetköziség minden tekintetben előbbre való volt a nemzeti értékeknél, szintén merész gondolat volt. Azon építészek, akik a geometriai formákból álló épülettömbök sivárságán enyhíteni próbáltak, bizonyára nem a népi sajátosságokból táplálkozó kincsekre gondoltak. Nem meglepő, hogy a tulipán-vita folyamán később nacionalizmussal vádolták a csoport tagjait.

A csoport 1973-as első kiállítása felkeltette a közönség érdeklődését, mivel 1974-ben, szintén a Fészek Klubban egy újabb követte. A „Csak tiszta forrásból” után a Térformálás

II-nek „A mindenség mutogatója” nevet adták. Ezzel jelezték, hogy az építészet nemcsak művészeti ág, hanem annál tágabb értelmű, többféle mondanivalóval rendelkező jelenség számukra. Csete György 1992-es visszaemlékezése szerint ebben az évben kapta a csoport az első figyelmeztetéseket, kisebb támadásokat.

1975-ben nyílt meg a csoport első építészeti-fénykép és dokumentációs kiállítása a hajdúszoboszlói Galériában, majd a szombathelyi Megyei Könyvtárban. Az előbbire készült egy rövid ismertető füzetecske is, amelyet névleg a hajdúszoboszlóiak készítettek. Ennek a füzetnek a tartalma készítette Major Mátét, hogy megírja vitaindítónak a cikket, a „Nagypanel és tulipán”-t az Élet és Irodalomban.

A tulipán-vita

Major Máté és Nagy László. A vita nyitánya

Jelzésértékű, hogy a vita 1975-ben, a tizenöt éves lakásépítési program befejező évében robbant ki. Nemcsak a Pécs Csoport kísérletét ítélte el a hozzászólók többsége, hanem tulipán-mustra ürügyén az évek alatt felhalmozódott lakótelep-építéssel kapcsolatos negatív tapasztalataikat oszthatták meg egymás között az építészek, és a folyóiratok biztosította nyilvánosság révén jelezhettek azokat az építészeti irányító szerveknek, hiszen 1945

Jelezte Major, hogy a paksi tulipános kísérletet abszurdnak tartja, hiszen a szocializmusban a szecessziót csak a századforduló kártékony, nemzeti (azaz nacionalista) vadhajításának tekintették. Végleges elutasító álláspontja kiderült, mikor a Horthy-korszak építészetét hasonlította össze a pécsiekével: szerinte a nacionalizmusból előbb-utóbb csak fasizmus származhat, ezért a népi ornamensek használata elvetendő.

után, a tulipán-vita előtti egyetlen nagyobb építészeti diskurzus a modern építészetéről szóló Révai-vita volt az ötvenes évek elején, ahol Major védte a modern építészetet.

Major Máté cikke 1975. szeptember 27-én jelent meg az Élet és Irodalomban, amelyben kritikus hangvételét enyhíthető, a pécsieket kedves tanítványainak nevezte. (Major mellesleg később is támadta „kedves tanítványait”, így az 1979-es posztmodern-vitában.) A professzor elismerte azt is, hogy az ifjúság, mivel még nem konformista, könnyebben hajlik az újítások felé. Major szerint ez az újítás azonban csak akkor lehet hasznos, ha annak ideológiai alapelvei is azok, márpedig

a pécsieknél ez a momentum hibádzik. Az idő mester nem fogadta el a fiatalok által vont párhuzamot az építészet, valamint a zene (Bartók, Kodály) és az irodalom (József Attila) között, mert az előbbit olyan különleges művészeti ágként tekintette, amelyet sajátosságai miatt nem lehet a többihez hasonlítani.

A másik párhuzam, amit Major a pécsiekkel kapcsolatban említett, az a szecesszió és Lechner világa, amelyről elítélően nyilatkozott, és néhány vonását az eklekticizmusból eredeztetette. Breuer Marcell 1934-es zürichi és Gropius budapesti előadásaira hivatkozott. Előbbi tagadta a népi építészet elemeinek felhasználását a modern épületeknél, utóbbi pedig arról beszélt, hogy az építészetben a nemzeti és a nemzetközi nem állhat ellentétben egymással. Major ellenezte a népművészet, népi építészet mintául állítását. Egyrészt mert más anyagokkal alkottak – amely szükségszerűen más formákat hozott létre –, másrészt mert szerinte a népművészet, a pécsiek állításaival ellentétben, nem teremtett közösségi művészetet, sőt kialakulásának oka kizárólag a feudalizmus elnyomó rendszeréből adódik. Fejtegetései szerint a közösség hiányát legjobban az jelzi, hogy 1945 után maga a parasztság „kótyavetyélte” el ezeket az értékeket (arról nem szólt, hogy a falusiak ellen milyen politikát folytattak az ötvenes években, ami nagyban hozzájárult a hagyományos népi értékek felbolygatásához...). Azaz Major a népi építészetet csak a múlt

egyik emlékének tekintette. A paksi „kivirágzott” lakótelepeknél a nagypaneles szerkezet és a „népművészet stilizált, kissé szecesszionált nemzeti tulipánjai” csak tévedéshez vezethettek (Major, 1975a, 2.)

Major cikke kiváltotta a költő Nagy László tiltakozását, amely október 4-én jelent meg „Hol a tulipán” címmel a vita első fórumában, az Élet és Irodalomban. Nagy szerint Major behízsgögn kezdte mondandóját, hogy az annál hihetőbb és elfogadhatóbb legyen. A költő elutasította a korabeli lakótelep-építkezéseket, hiszen a rideg, új házak olyanok, „mintha tizedrangú zord és üzleties Bauhausbetonanya tojta volna tele ivadékaival házánkat”. (Nagy, 1975a, 2.) Nem hisz a Bauhaus és Gropius egyedüli igazságába vetett hitben sem, mivel „Régi istenek ők, és nem biztos, hogy igazuk van”. (Nagy, 1975a, 2.) Utóbbihoz még hozzátette, Breuer 1967-ben csalódottan látta, hová sülyedt Magyarországon a Bauhaus forradalmi eszméje. Másrészt Nagy szerint igenis lehet párhuzamot vonni az építészet és a többi művészeti ág között, és a török kor példájával illusztrálta, hogy a népművészet igenis lehet megtartó erő, és – visszautalva a Bauhausra – megjegyezte: „Bartóknak inkább hiszek, mint Breuernek”. (Nagy, 1975a, 2.)

Nagy László tehát gyakorlatilag semmiben nem értett egyet Majorral. A díszeket is, amelyekben ő nem tulipánokat, hanem stilizált embereket vélt felfedezni, szintén jónak látta, amelynek legszembetűnőbb jele, hogy ezekben a házakban szívesebben laknak az emberek, mint a csupaszh panelekben.

Az Élet és Irodalom október 11-i számában jelent meg Major válasza Nagy Lászlónak, és a költő felelete arra. Major provokáló Itt a tulipán! felkiáltással kezdte válaszát, amely elméleti fejtegetésekből immáron személyeskedésbe csapott át. Major évtizedek építészeti gyakorlatára, tanári tekintélyére hivatkozva akarta az olvasókat meggyőzni igazáról. Szerinte nyilvánvaló, hogy építészeti kérdésekben egy költő – még ha neves költő is – nem lehet kompetens. Megmagyarázta Nagy Lászlónak, hogy a tulipán szót csak metaforikusan értette, azok stilizáltak vannak az épületeken. Díszítésüket a reformkori „magyar oszloprend” megteremtésének céljával, a szecesszió (Lechner) motívumaival hozza párhuzamba és Huszka Józsefével, aki a magyar ornamensekben indiai eredetet keresett. Ezzel már jelezte Major, hogy a paksi tulipános kísérlet abszurdnak tarja, hiszen a szocializmusban a szecessziót csak a századforduló kártékony, nemzeti (azaz nacionalista) vadhajtasának tekintették. Végleges elutasító álláspontja kiderült, mikor a Horthy-korszak építészét hasonlította össze a pécsiekével: szerinte a nacionalizmusból előbb-utóbb csak fasizmus származhat, ezért a népi ornamensek használata elvetendő.

Abban mindenesetre igaza volt Majornak, hogy az építészet nem rendelődhet alá más művészeti ágaknak, jelen esetben az épületplasztikának, mivel a díszítőművészet előretörése minden korban a hanyatlást jelezte. Az azonban nem vetődött fel benne, hogy a nagypaneles, Bauhaus-mintájú építészet is válságba kerülhet, és a tulipán-minták is ennek a hanyatlásnak a tünetei. Major csak Bauhaus-alapokon képzelte el az építészet megújítását, még azt is a pécsiek szemére vetette, hogy az ornamensek, amelyekkel dolgoznak, „olcsó”-ak. Kérdés, hogy az ornamensek elburjánzása és az építészet hanyatlását jelző egyéb tünetek mennyiben jelennek meg Pakson. Úgy tűnik, Major csak a tulipán-mintákat vette figyelembe, a házak fokozatos fejlesztését, megújítását, az építészeti elemek játékát már nem. Másrészt ha nem tudott Csetéék végső tervéről, az ötödik fázisról, amelyben már a lakások alaprajzát is megváltoztatták volna, hibásan ítélte el a pécsieket.

A professzor szerint, mivel más kategóriákról van szó, nem lehet eldönteni, hogy Breuer vagy Bartók volt-e a nagyobb. Cikke végén, talán újra tekintélyére apellálva, leszögezte: bízik abban, hogy mind Nagy László, mind a pécsiek belátják tévedésüket.

Nagy László második válasza nem kevésbé provokatívrá sikeredett, címe („Hol az építőművészet?”) is jelezte: valami baj van a magyarországi épületekkel. Nagy rámutatott az építészet mint művészet válságára. Nem építésztként, de költőként, művészként úgy érezte, joga van az esztétikumról beszélni. Nem tagadta azt sem, hogy a lakótelepeket, ame-

lyekben lassan emberek milliói fognak élni, nem éppen lehet művészi értékű alkotásnak tekinteni. A paksi tulipánokat megvédte, mert szerinte esztétikailag igenis megállják a helyüket. Nagy szerint végre ki kéne törni a Bauhaus-nosztalgiából, amelynek Major, mint „a sivatagos falak apostola” a szószólója. A pécsiek éppen ezt a kitörést próbálták meg. A költő először utalt a vita során a humánusra, szintén a Bauhaus geometrikus szemléletének elítélésakor, hiszen az emberek, és Major pécsi tanítványai „unják a Keller alkotta háromszögletes bölcsőt, mert abban az agyvelő is szögletessé válik”. (Nagy, 1975b, 5.) Nagy László a *Moholy-Nagy*tól származó idézetével is a panelházak és a társadalom kapcsolatára, a humánusra utalt: „Nem a tárgy a cél, hanem az ember!” (Nagy, 1975b, 5.) Nagy László szerint a korabeli építészet válságban van, mert nem áll meg a saját lábán, azaz olyan kiegészítő eszközökre van szüksége, mint a paksi tulipánok.

Az Élet és Irodalom többi hozzászólása

Ettől a ponttól kezdve a vita már nemcsak a paksi lakótelep házainak díszítéséről szólt, egyre általánosabb kérdések merültek fel a korabeli építészettel kapcsolatban, annak egésze megkérdőjeleződött. Elismerték, hogy szükség van a házigyári technológiára, de kérdés, milyen áron, nem lehetne, nem kellene-e azon változtatni. Természetesen ez nem csak az építészek, hanem a tervhivatalok, irodák felelősségét is felvetette. Végig kellett gondolni a múlt és a nép építészetét, a hagyományokhoz való korabeli viszonyulást is. A vitában részt vevők legtöbbször csak egyszer szólt hozzá nyilvánosan a kérdésekhez, még a Pécs Csoport tagjai is, *Preisich Gábor* és *Bonta János* kivételével. Előbbi az *Élet és Irodalom*ban és a Magyar Építőművészetben is megjelentetett egy-egy cikket, míg Bonta az *Élet és Irodalom*ban csak a vitát ideiglenesen befejező *Zárszóban* (1975. november 29.) szerepelt levelével. Habár a vitát egy költő kezdeményezte, az lassanként az építészek egymás közötti nyilvános eszmecserejévé vált. Nagy Lászlón kívül nem szakmabeli hozzászóló volt még a Néprajzi Múzeum akkori igazgatója, *Hoffmann Tamás*, a szobrász *Melocco Miklós*, *Dr. Szűcs István*, szociológus és a művészettörténész *Rév Ilona*. Az építészek túlsúlya következtében a vita súlypontja lassanként – a gyakorlatilag egységesen elítélt – tulipános díszítésekről a lakótelepek építésének kérdéskörére terelődött át. (2)

Az *Élet és Irodalom*ban több problémakör szerint tárgyalták meg a hozzászólók a paksi kísérletet. Leginkább az ornamensek használata, a népi építészeti-jellegűnek tekintett elemek bevonása a lakótelepek világába kapott bírálatot. Az „Ellenség-e a panel?” címmel cikket író *Vadas József* (1975. október 18.) a legnagyobb különbséget a népi épületek és a panelek között abban látta, hogy amíg az előbbi szerves egységben áll környezetével, ez a panelek többségéről nem mondható el. Mivel a panelek szerkezetével van a probléma, ezért „a ruha szabása a hímzéstől [azaz az ornamentikától] nem lesz jobb”. (Vadas, 1975, 5.)

Szilágyi István („A paksi kísérlet”, 1975. november 1.) örült a paksi kezdeményezésnek, mert az bebizonyította, hogy az építészetben nem csak egy út létezik. Szilágyi védelmébe vette az ornamenseket is, mintha a Major-cikkekre reagálna: egyáltalán nem baj, hogy a díszítés előtérbe került, ez a jelenség egyszerre megtalálható a világ keleti és nyugati felén is. Lehet, hogy a jelen korszak jellegtelenségét jelzi, de attól még nem elítélendő. Ugyanakkor Szilágyi figyelembe vette, hogyan fejlesztették tovább Csetéék a síkszerű díszeket, és hogyan „üzentek hadat” a loggiák a skatulyák szürkeségének.

Melocco Miklós („Öt kérdés és egy kijelentés”, 1975. november 1.) szintén pozitívan nyilatkozott az ornamensekről, példaként a kőszegi sgraffitós ház szépségét és a sixtusi kápolnát említve. Melocco – Nagy Lászlóval egyetértésben – igenis sivárnak tartotta az istenített Bauhaus épületeit, amiket Weimarban a saját szemével látott. A pécsiek melletti kiállítását az alábbi mondattal, azaz egy kijelentéssel fejezte ki: „Inkább lagnék a paksi házakban, mint a József Attila-telepen, de még inkább lagnék a Wekerle-telepen”. (Melocco, 1975, 5.)

Az etnográfus Hoffmann Tamás (‘Hagyományok’, 1975. november 8.) szintén elítélte a házak díszítését, és a Major-féle véleményt ismételte meg: minden újításnak a szerkezetből kellene kiindulnia, mivel a korábbi századokban az anyag (fa, vályog...) volt annak és a technológiának a meghatározója. A népi építészetben a tartós, azaz értékes hagyomány is ebből származott, addig az ornamensek csak egy-egy kor múlt szeszélyét, divathóbortját jelképezték. Ezért Hoffmann szerint a korabeli építészetet sem lehet a pusztá díszítéssel megoldani.

Preisich Gábor (‘Modernség’, 1975. november 8.) a korábbi hozzászólókkal ellentétben sokkal megértőbben kezelte az ornamentika-kérdést. Nem mellékesen ő mondta ki, hogy a vita tárgya nem annyira a paksi lakótelep, hanem maga a korabeli építési gyakorlat. Nem tartotta azokat feltétlenül elítélendőeknek, és példaként a *Lajta-féle Rózsavölgyi-házat* említette. A többiekkel szemben figyelembe vette, hogy a Pécs Csoportnak Pakson egyszerűen nem volt más lehetősége a házak emberibbé, változatosabbá tételében, ugyanakkor az eredménnyel nem volt megelégedve. Miután az „hamis, formalisztikus jellegű” lett (Preisich, 1975, 5.), már nem tartotta érdemesnek a vitatkozást az adott motívumok eredetéről. A paksi tulipánokat ‘Az ember tragédiájá’-ban szereplő Michelangelo széklábaihoz hasonlította: attól, hogy hogyan lettek kifaragva, még mindig hitványak maradtak.

A Major-által felvetett szecesszió-párhuzam is több cikkben felbukkant a vita során. A Major-vonal folytatásaképpen elítélendő stílusként, pejoratív értelemben használták a kifejezést. Megjegyzendő azonban, hogy Vadas József fentebb említett cikkében kimutatta, hogy a szociális gondolatokat nem sajátíthatják ki a Bauhaus és hívei, hiszen azok már Lechner Ödönnél is megvoltak. Korábban a Lechner körébe tartozó *Málnai Béla*, valamint Gropius is úgy gondolta, hogy a vasbetonnal, illetve az előre gyártott elemekkel való építkezés végtelen variációt fog lehetővé tenni, de nem így alakult: sívár, egyforma házak jöttek létre. Vadas szerint figyelni kellene arra is, hogy ne csak lakásokat, hanem otthonokat tervezzenek az építészek.

Berey Katalin ‘Nemzeti ihletésű építészet!’ felkiáltással kezdődő cikkében (1975. október 25.) melegen, rokonszenvvel nyilatkozott a pécsiekről. Értékelte, hogy a házakat közösségteremtő, az ottani emberi közösséget tükröző jellegűvé próbálták varázsolni. Eme kísérletüket a nagy nemzeti stílust megteremtő egyéniségekkel hozta párhuzamba, azaz *Feszli Frigyes*, Lechner Ödön, Kós Károly és *Medgyaszay István* munkásságával. Bereynél tehát a szecesszió, valamint a paksi házak pozitív jelentéssel bírtak.

Preisich szintén hangsúlyozta, hogy a szecesszió is jelentős állomás volt a modern építészet kialakulásában, nem sajátíthatja ki magának a Bauhaus az úttörő szerepét, az is csupán egy állomás volt a modernizmus felé vezető úton. A szecesszió alatt szabadultak meg például az épületek az addigra már évszázadok óta „kötelező elem”-nek tekintett oszlopfőtől.

A szecesszió – mint párhuzam – megítélése tehát nem feltétlen volt pejoratív a vita során. Egy-két hang vállalni merte, hogy a Bauhaus mellett más irányzatok is játszhattak kulcsfontosságú szerepet a modern építészet formanyelvének kialakításában.

A népi építészettel való kapcsolattal együtt felmerült a modern építészet nemzeti jellegének kérdése is. A hozzászólások itt sem annyira egyértelműek és ellenségesek (noha főként tartózkodóak), mint Majornál. Vadas József például kijelentette, nincs ellene a nemzeti stílus kialakításának, de hozzátette: az ne a pusztá díszítésből, hanem a szerkezetből származzon. *Ilosvai Ferenc* (‘Az anyagszerűség elve’, 1975. október 25.) teljességgel elvetette a népi eredetű, népi ihletésű motívumok alkalmazását egy modern épületen, mondván: „Szép dolog a hagyománytisztelet, de népiességet erőltetni ott, ahol valami egészen új kezdődik, olyan új, amely még hajszálgökökkel sem kötődik a régihez, hiábavaló”. Ilosvaihoz hasonlóan *Szabó György* (‘Mi lehetne építészetünkben a magyar?’, 1975. november 22.), habár védte a pécsieket, ugyanakkor megjegyezte: mivel a

lakótelepi lét nem sajátosan magyar probléma, a „ha rövid a kardod, toldd meg nemzeti-séggel” (Szabó, 1975 5.) elve azt nem oldja meg. Szerencsétlennek tartotta a népi motívumok alkalmazását, mivel egy olyan jelenségben alkalmazták, amely nem a paraszti világhoz, hanem az urbánushoz kötődik. Mindenesetre pozitívan értékelte, hogy valaki egyáltalán változtatni próbált a jelenlegi helyzeten, és harmóniát teremteni a házak külső és belső képe között: „Fogadják örömmel a javaslatot, akár vidéki építészől, akár költőtől származik, csak szín legyen végre, virág legyen, derűs ötlet, tiszta homlokzat, okos belső rend, panelfalain akár tulipánnal; csak ne legyen más egyik épület sem kívül, mint amilyen belül.” (Szabó, 1975 5.)

Hosszabban értekezett a Nagy László által felvetett humánusról Kerényi József (‘Kísérlet a változtatásra’, 1975. október 25.). Kerényi részben mind a két félnek igazat adott. Nem tagadta, szerinte mindketten a humánus környezet megteremtésére törekednek, csak más eszközökkel. Ennek ellenére a paksi kísérletet sikertelennek tartotta, részben azért, mert „megoldatlan épületekből a legkiválóbb városrendező se tud szép és vonzó együttest létrehozni” (Kerényi, 1975. 5.), másrészt mert a pécsiek olyan kérdésre próbáltak meg választ találni, amely csak a társadalom egészének összefogásával lehetséges. Kerényi javasolta, hogy a vitázó felek találkozzanak Kecskeméten, és személyesen tisztázzák kérdéseiket.

Miközben az építészek az ornamentelek létjogosultságáról vitakoztak, egyvalamit – mondhatni következetesen – nem vettek figyelembe: a kérdésben leginkább érdekelt felet, az ott lakó embert. Hiszen ami az építésznek aktív vizuális stresszhatás volt, az az utóbbinak kellemes látvány, egyikük bevallása szerint olyan érzést keltettek benne a díszes házak, mintha erdőben járna. Sőt, a vitából tudatosan zárták ki a nem szakmabeli, azaz nem építész embereket, lakókat (az Élet és Irodalom Zársvárában ezt ki is mondták, arra hivatkozva, hogy nincs elég hely az ilyen jellegű hozzászólások közlésére).

Szűcs István szociológus (‘Minél több lakást’, 1975. október 25.) szerint a paksi épületek pusztán a „cifra nyomorúság” látszatát keltik, és a házak feldíszítése nem fogja megoldani a lakótelepi lét kérdéseit. Szűcs az összes panelek közt élő ember miatt aggódott, mivel úgy gondolta, a szűkös helyen lakók között, valamint a társadalom egészében idővel óriási feszültség fog kialakulni.

Rév Ilona (‘Humanizált panel’, 1975. november 1.) részben a Bauhaust védte a humánus kérdésében, mivel úgy gondolta, nem csak ez az irányzat felelős a jelen építészet sivárságáért. Ugyanakkor leszögezte: a modern építészet már túljutott a Bauhaus-on. Rév is hangsúlyozta: nemcsak lakásokra, hanem azzal együtt humánus környezet kialakítására is szükség van.

November 15-én jelent meg az Élet és Irodalomban a Pécs Csoport egyetlen nyilvános hozzászólása a vitához, ‘Kísérletünk Pakson’ címmel. Elismerték, hogy kísérletük nem jelentett megoldást egy országos problémára, mégis jó alapgondolatnak tartották azt. Céljuk a panelek belső humánus tartalma és a külső rideg merevsége közti ellentét feloldása volt, hogy ezáltal kint is jól érezzék magukat a lakók. Egy típusépületet kellett építeniük, ezt korszerűsítették, már amennyire lehetett. A díszítésben azért fordultak a népi ornamentikához, mert annak humánus forrásai közérthetőek. Ez azonban szerintük a „szellemi többletmunkától értéktöbbletet” (Csete és mtsai, 1975, 5.) is kapott. Azaz tudták, hogy a tömeges lakásépítés gondjait a tulipándísz nem oldhatja meg, mégis egy lépőfokot jelentett ez annak emberibbé, kellemesebbé tételében.

Az Élet és Irodalom Zársvárában (1975. november 29.) összefoglalták az addig megjelent vagy csak beküldött hozzászólásokat, leveleket. A legtöbb a korabeli építési gyakorlattal, a lakótelepek sivárságával és az azokkal összefüggő társadalmi problémákkal

foglalkozott. A népi motívumok használatát egy kivétellel nem tartották megoldásnak, ugyanakkor egyetértettek abban, hogy az esztétikumra is figyelniük kellene az építetőknek. *Tóthpál József*, a szegedi Tanárképző Főiskola Népművelési Tanszéki Csoport vezetője volt az egyetlen, aki szerint valamilyen formában igenis össze lehet házasítani a paneleket és a népművészeti motívumokat: „Az építészet mindig meghatározott emberi célokat valósít meg (...) Ami például a mi magyar népi építészetünkben közösségteremtő erő volt, az nyilván valamilyen mértékben és formában beépíthető a jövő magasan szervezett közösségi kövei, paneljei közé...” (*Zárószó*, 1975. 5.) Ezzel a záróikkal az *Élet és Irodalom* átadta egy szakmai fórumnak a kérdéssel való további foglalkozást.

Mielőtt a vélemények ütköztetése folytatódott volna a Magyar Építőművészetben, 1975 decemberében jelent meg a *Mozgó Világban* Csete György – még a vita kirobbanása előtt íródott – cikke. Ugyancsak a paksi házak építéséről jelentetett meg *Bartha Attila* még a vita kirobbanása előtt, 1975 júniusában egy cikket, képekkel. Azaz aki ténylegesen meg akarta ismerni, hogyan festenek a házak, több forrásból is meríthetett. Ezen kívül még az *ÉS* november 1-i számában is közöltek egy fotót, valamint a Pécs Csoport hozzászólásakor (1975. november 15.) több kisebbet, magyarázó rajzokkal.

A *Mozgó Világban* Csete *Le Corbusier*-re és *Szuzdalceva*ra hivatkozva magyarázta el, hogyan lehet, és miért kell változtatni a korabeli lakótelep-építési gyakorlaton. A *Szuzdalceva*-idézetével Csete bebizonyította, hogy már a mintaképnek tekintett Szovjetunióban is felismerték a díszítetlen lakótelepek sivárságát. Kísérletére nemzetközi párhuzamként a taskenti építkezéseket hozta fel, ahol a házakat a helyi népi motívumokkal próbálták színesebbé tenni. Ugyanebben a cikkben írta le, hogyan fejlesztették tovább folyamatosan alapötletüket pusztá dekorációból az épület szerves részét alkotó elemmé. Csete képeket is közölt a tulipános házakról. A fotókon nemcsak a бүтүк ornamensei látszódnak, hanem az épületek cikkcakkos mintájú erkélyeinek sziluettje is.

A vita folytatása és lezárása a Magyar Építőművészetben

A paksi lakótelep tulipános házaival a Magyar Építőművészet 1976. évi második és harmadik számában foglalkoztak részletesebben. Az ekkorra már toposzá váló hibának tekintett ornamensek megtárgyalása mellett új szempontok is megjelentek az építészek cikkeiben.

A szecesszió továbbra is napirendi pont maradt a vitában. *Id. Kotsis Iván* („Mai építészetünk és a magyar jelleg”) *Lechner Iparművészeti Múzeumával* és *Medgyaszay Soproni színházával* bebizonyította, hogy a (nemzeti) hagyományok és a modernizmus vívmányai (lásd vasbeton szerkezet) igenis megférnek egymással. A paksi házakról ezután már nem mondott véleményt, de cikkével érezhetően Csetéék mellett állt ki.

Weichinger Károly „A paksi lakóházakról” című vitáiratában vetette fel, hogy a бүтүк dekorációjánál szerencsétlen léptékváltás történt, mivel Csetéék több szintet akartak át-fogni egy motívummal. (3) *Wechinger* ezért „aktív vizuális stresszhatás”-nak minősítette a tulipános díszeket. (*Weichinger*, 1976. 60.) Szintén a léptékváltás miatt ítélte el a paksi házak ornamenseit *Pogány Frigyes* („A népi és az új építészet rokonságáról”). Mikközben az építészek az ornamensek létjogosultságáról vitatkoztak, egyvalamit – mondhatni következetesen – nem vettek figyelembe: a kérdésben leginkább érdekelt felet, az ottlakó embert. Hiszen ami az építésznek aktív vizuális stresszhatás volt, az az utóbbinak kellemes látvány, egyikük bevallása szerint olyan érzést keltettek benne a díszes házak, mintha erdőben járna. (lásd *Csete*, 1975. 46.) Sőt, a vitából tudatosan zárták ki a nem szakmabeli, azaz nem építész embereket, lakókat (az *Élet és Irodalom* Zárszávéban ezt ki is mondták, arra hivatkozva, hogy nincs elég hely az ilyen jellegű hozzászólások közlésére).

*Weichinger*hez hasonlóan *Heim Ernő* („Gondolatok a Major Máté-Nagy László vitához”) szintén figyelembe vette a léptékváltást, csak hogy nem a paksi épületekkel, hanem a kora-

beli lakótelepekkel kapcsolatban. A paksi kísérletről nem nyilatkozott, ugyanakkor a korabeli panelek épületeknek még a típusait is embertelennek, szerencsétlen léptékűnek tartotta.

Az ornamensekkel kapcsolatban általánosabb kérdések merültek fel, a korabeli építészet esztétikuma vált hangsúlyossá. Pogány Frigyes a kísérlet sikertelensége ellenére kifejezetten az esztétikum mellett szólt, hiszen egy jó alkotáshoz a funkció mellett az is hozzátartozik. *Cserba Dezső* „Más nagypanelt – más tulipánt!” című cikkében Pogány-nal ellentétben élesen elítélte a paksi ornamenseket, mert építészeti hatásokat akarnak kelteni nem építészeti eszközökkel. Márpedig a díszítésnek csak annyi szerepe lehet, hogy a meglévő építészeti hatásokat felerősítse, hiszen „Ha egy épület díszítmények nélkül alapjában nem kielégítő hatású, akkor azokkal együtt sem lesz az.” (*Cserba*, 1976. 62.) A paksi házak összessége szerinte „szervetlen, erőszakos megoldások”-ból áll, amely „nem teljesen kielégítő, de tisztességes eredmény”-hez vezetett.

Preisich Gábor második cikkében („Kételyeim”) ismét a korabeli építészet válságára mutatott rá. Legsúlyosabb tünetnek az igénytelenséget tartotta, ami úrrá lett mindenkin, holott a szépséget is figyelembe kellene venni az építkezésekkor. A kialakult helyzetben az egész társadalom összefogása, valamint az építészek önmagukkal szembeni igényessége segíthet csak. Vagyis Preisich nem a Pécs Csoportot, hanem az egész építésztársadalmat okolja a korabeli ellentmondásos helyzetért.

Finta József, Major munkatársa a Magyar Építőművészetben már a címével is visszautalt a vitát kirobbantó költő második hozzászólására: „Hol az építőművészet?” Finta az építész-szakmát hibáztatta, amiért hagyták, hogy a pécsiek ekkora népszerűsége szert. Az építészet problémáit szerinte sem lehet megoldani azzal a fajta elkendőzéssel, hogy tetszetős virágot rajzolnak a falakra.

A vita egyik utolsó hozzászólója, Bonta János („Az iparosított építészet esztétikuma – tézisek”) a korabeli lakásépítés problémáit és azok okait szedte csokorba. Bonta, a többi építészhez hasonlóan, hangsúlyozta, hogy a tömegtermelés és az olcsóság okán az esztétikumról nem lehet lemondani, de kimondatlanul is elítélte a paksi vállalkozást arra hivatkozva, hogy a monotonitást még az ügyes felületkezelés sem ellensúlyozhatja.

Horler Miklós („Gondolatok építészetünkről”) azon kevés hozzászóló közé tartozott, akik vették a fáradságot, és leutaztak Paksra, hogy megnézzék élőben, miről is folyik a vita. Horler kiemelte, a pécsiek a népi építészetnek nem a formáit, hanem a szellemiségét vették át, és becsülte bátor magatartásukat, egy másik vitázóval, *Komjáthy Attilával* egyetemben.

A vita összegzése

A vita során tehát a tulipán-dísz csak kiindulópontul szolgált ahhoz, hogy az építészet korabeli sívár, egyszínű, tervezőirodák által uralt világát bírálhassák. Úgy is fogalmazhatnánk: a több év alatt felgyülemlett feszültség áldozatává vált a Pécs Csoport. Mivel az építészek tisztán építészeti eszközökkel, a szerkezet, a konstrukció változtatásában látták az egyedüli utat, de legalábbis az első lépést a problémák megoldásához, úgy gondolták, a házak feldíszítése csak tüneti kezelést jelenthet. Nem vették figyelembe, hogy a pécsiek egy olyan épületípust kaptak, amelyen lényeges változtatást – a rendelkezésükre álló rövid idő alatt – nem tudtak végrehajtani.

A vita súlypontja ezért korán a paksi házak végfeldíszeiről a lakótelepekre terelődött. Mivel az ornamenseket csak járulékos elemnek tekintették, a „szorosabb értelemben” vett építészeti kérdésekről, azaz a házigyári építkezés sajátosságairól, hátrányairól kezdtek értekezni. Nem csak a Bauhaus-örökség létjogosultsága vált vitaponttá, hanem a lakótelepi életmód kellemesebbé tételének lehetséges módzatai, amelyet nemcsak a típusházak sivársága, a tervezőirodák és a megbízók előírásai tettek monotonná, hanem maguknak az építészeknek az igénytelensége, mondhatni tespedtsége, amellyel beleenyogtak abba, hogy művészből egyszerű tervezőkké, mesterekké váljanak, akik re-

zignáltnan teljesítik a megrendelők kívánságait. Kevesen jutottak el az utóbbi bevallásáig (Preisich Gábor).

Szintén vita tárgya volt a népi motívumok beemelése a modern építészetbe. A válasz – ahogy az ornamentelek létjogosultságánál is – a döntő többségnél, azaz a legbefolyásosabb hozzászólóknál elutasító volt. Sokféle indokot hoztak fel arra, hogy a paksi tulipánokat elítélhessék (idegen elem, nagy a léptékváltás, a hagyományos technikát nem lehet ötvözni a vasbetonnal), a valódi ok azonban az volt, hogy azokat nacionalistának és retrógrádnak tartották. Sőt, egyfajta félelem fogalmazódott meg az írások többségében a díszítésekkel szemben, ezért is került elő többször a szecesszió mint előkép. Mintha a korabeli építészek annyira elszoktak volna az ornamentika alkalmazásától, hogy annak megjelenésében egyből fenyegető veszélyt látnak. Kérdés azonban, hogy valóban funkciótlan-e az ornamentals a paksi házakon. Mind Csete 1975-ös tanulmánya, mind a lakótelepről később keletkezett cikkek, vélemények bizonyítják, hogy nem.

A felelősség kérdésében már jobban megoszlottak a vélemények. Nem csak a pécsieket hibáztatták a történekeért, hanem a tömeges lakásépítésért felelős vezetőket, azaz a tervezőirodákat, megrendelőket, valamint az építészeket. Felmerült a lakók szerepe is: olyan társadalmat kell kiépíteni, amelynek lakói megfelelő vizuális nevelésben részesülnek ahhoz, hogy izléssel, szakértő szemmel figyeljék környezetüket, és egyáltalán: megfogalmazhassák igényeiket.

A Pécs Csoport és a paksi lakótelep sorsa a tulipán-vita után

A csoport formalizmussal vádolt műhelyét a vita után feloszlatták, tagjait szétszórták az országban azzal a céllal, hogy kísérletük, eszméik hatástalanok maradjanak. Azonban éppen ezzel járultak hozzá Csetéék és az organikus építészet térhódításához. A csoport 1980-ban újjáalakult, és Csete egyik tanítványa, a később ösztöndíjjal Finnországban tanuló *Erdei András* révén a nemzetközi építészet vérkeringésébe is bekapcsolódtak. 1981-ben már három kiállítást is tartottak, Helsinkiben, Jyväskylä-ban és Stockholmban. A hetvenes évek második felében is minden évre jutott Magyarországon egy-egy dokumentációs kiállításuk, így 1976-ban a békéscsabai Ifjúsági Házban, 1977-ben az ózdi Galériában, 1978-ban Budapesten, a Fiatal Művészek Klubjában, Debrecenben, a DOTE Galériájában, Budapesten a Bercsényi utcai kollégiumban és 1982-ben Gödöllőn. (*Csete és P. Varga*, 1982) Azaz ha szerényebb mértékben is, kisebb nyilvánossággal, de a csoport halhatott magáról.

A Városépítés című folyóiratban már 1979-ben részletes, méltató cikket jelentetett meg *Dénesi Ödön* a paksi lakótelep tulipános házairól. 1981-ben több hazai építész megvédte Csetéék kísérletét, igaz, hozzátették, hogy az csak egy lépés lett volna a panelházak problémáinak megoldására. (*Borvendég*, 1981) Ahogy *Kubinszky Mihály* összegezte 1981-ben a tulipán-vita tanulságait: „...Ezt a tulipánvitát az idősebb nemzedék, mely annak idején, ötven évvel ezelőtt, sajátkezüleg vívta az avantgardizmus kemény csatáját, egyértelműen megnyerte. A vita kissé egyoldalú volt, mert a fiatalok alig védekeztek, talán csak a vita során döbbsent rá az ő nemzedékük, hogy mekkora »bűnt« követtek el. Elhallgattak, pedig az első nemzedék még sokáig oltotta az eltévelyedés tüzeit. Még akkor is oltotta, amikor úgy látszott, hogy a tüzet régen el is taposták, s eltaposták vele a homlokzatot díszítő – a vitát kiváltó esetben bizonyára a szándékon túlnőtt – „tulipánokat” is (...) A tulipán azonban mégis kinőtt: Nemcsak itthon, világszerte.” (*Kubinszky*, 1981. idézi *Csete és P. Varga*, 1982. 19–20.) A nyolcvanas évekre tehát a szakmán belül is kialakult egy kisebb csoport, amely értékelte a csoport tagjainak merész újítóképességét.

Az elszigeteltségből való kitörést, és egyben a nemzetközi ismertséget *Jonathan Glancey* 1981-es tanulmánya hozta meg a Pécs Csoportnak. Glancey – Major Mátéval ellentétben – a paksi házakat egy humánusabb környezet megteremtésére irányuló szeren-

csés vállalkozásként fogta föl. Ezzel megkezdődött a pécsiek és egyben a magyar organikus építészet értékelése.

A paksi tulipános házak követők nélkül maradtak: nem épült több olyan épület, amelynek végfalain organikus díszeket próbáltak volna alkalmazni. Mára a tulipánok sem maradtak fenn, 2001-ben levakolták a falakat (Csete, 2001, 17.), de a régi fotók máig tanúskodnak a pécsiek kísérletéről, amelyben a lakótelepeken élők ezreinek próbáltak embe-ribb, barátságosabb környezetet teremteni.

Jegyzet

(1) *Építész*: Csete György, Jankovics Tibor, Deák László, Kistelegdi István, Kovács Attila, Blazsek Gyöngyvér, Nyári József, Oltai Péter. *Statikus*: Dulánszky Jenő, Major Béla, Brandmüller István, Várnagy Péter, Brandmüller Istvánné. *Gépész*: Bácskay Lajosné, Bácskay Lajos, Kemény Gyula, Pehr Nándor. (Csete, 1975. 52.)

(2) Megjegyzendő, hogy sokan úgy nyilatkoztak a tulipános házakról, hogy nem is látták azokat. A kritikák másik egységes eleme, hogy a paksi házakat egy teljesen kidolgozott, véglegesnek gondolt típusnak tekintik, nem veszik figyelembe, hogy a Pécs Csoport hangsúlyozottan kísérletnek nevezte a paksi házak díszítését, amely több fázisban, fejlődésen ment át.

(3) „Két-három emeletet egy egységes motívummal összefogni: kuszált, színes, szecessziós foltjaival zavaros élményt ad. Mellette a kicsi, babaháznak tűnő ablakok csak később mutatják meg emberi rendeltetésüket. Mint-ha Disneylandben élnénk, ahol a gyermekméretű házakat meseházzá, palotává, várrá dekorálják... Ezekből a szemet kápráztató, nyugtalan hatású házakból egymással szemben álló utcákat akarnak építeni!... Hogy olvadna harmóniába az elmeretezett motívum a csipkézett lomboszatú fasorokkal?” (Weichinger, 1976. 60.) Hasonló véleményen volt még korábban Ilosvai Ferenc is, aki szerint: „Ha minden ház összes fala mintás, már nem szemet gyönyörködtető színfolt, hanem vibráló, nyugtalanságot keltő közeg.” (Ilosvai, 1975. 5.)

Irodalom

Bartha Attila (1975): A paksi kísérlet. *Művészet*, XVI. 6. 36–37.

Cook, Jeffrey (1996): *Seeking Structure from Nature. The Organic Architecture of Hungary*. Basel – Berlin – Boston.

Csete György (1973): Anyanyelvünkön beszélünk-e építészetünkben? *Művészet*, XIV. 9. 12–13.

Csete György (1975): Hasábok és virágok. *Mozgó Világ*, V. 1. 12., 45–52.

Csete György (2001): *Csete György és Dulánszky Jenő*. Architectura Vallomások, Budapest.

Csete György – P. Varga Kálmán (szerk., 1982): *A Pécs Csoport építészeinek kiállítása. Népművelés – közösgégi művészet II*. Gödöllői Galéria, 1982. április 23. – május 19. Dombóvári Művelődési Központ, 1982. október 4 – 24.

Dénesi Ödön (1979): Egy születő új város: Paks. *Városépítés*, 1979. 1. 15–24.

Glancey, Jonathan: Pécs Group. *Architectural Review*, 1981. december. (idézi: Csete és P. Varga, 1982. 27–29.)

Kubinszky Mihály (1981): A csendes jubileum. *Magyar Építőművészet*, 1981/5. (idézi: Csete és P. Varga, 1982. 19–20.)

Lantos Ferenc (1973): Néhány gondolat a vizualitásról és a vizuális nevelésről. *Művészet*, XIV. 9. 11.

Major Máté (1973): Az emberformáló művészet. *Művészet*, XIV. 4. 8.

Major Máté – Osskó Judit (szerk., 1981): *Új építészet, új társadalom 1945–1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból*. Corvina, Budapest. (IX. fejezet: Az úgynevezett „tulipán-vita” – Az „Élet és Irodalom” vitája, 387–425. és X. A vita folytatása a „Magyar Építőművészet”-ben (1976), 427–451.) *Magyar organikus építészet* (1992). Velencei Biennálé, Kós Károly Alapítvány.

Forrás

A cikk egy része – néhol hiányosan – megtalálható a Major Máté és Osskó Judit által szerkesztett *Új építészet, új társadalom 1945–1978* c. kötetben, lásd fentebb. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a cikkek időrendi sorrendben állnak. A *-gal jelöltek nincsenek benne a kötetben.

Major Máté (1975a): Nagypanel és tulipán. *Élet és Irodalom*, XIX. 39. 1–2. (1975. szeptember 27.)

Nagy László (1975a): Hol a tulipán? *Élet és Irodalom*, XIX. 40. 2. (1975. október 4.)

Major Máté (1975b): Itt a tulipán! *Élet és Irodalom*, XIX. 41. 5. (1975. október 11.)

Nagy László (1975b): Hol az építőművészet? *Élet és Irodalom*, XIX. 41. 5. (1975. október 11.)

Vadas József (1975): Ellenség-e a panel? *Élet és Irodalom*, XIX. 42. 5. (1975. október 18.)

Kerényi József (1975): Kísérlet a változtatásra. *Élet és Irodalom*, XIX. 43. 5. (1975. október 25.)

- *Ilosvai Ferenc (1975): Az anyagszerűség elve. *Élet és Irodalom*, XIX. 43. 5. (1975. október 25.)
- *Berey Katalin (1975): Nemzeti ihletésű építészettel! *Élet és Irodalom*, XIX. 43. 5. (1975. október 25.)
- *Dr. Szűcs István (1975): Minél több lakást. *Élet és Irodalom*, XIX. 43. 5. (1975. október 25.)
- *Szilágyi István (1975): A paksi kísérlet. *Élet és Irodalom*, XIX. 44. 5. (1975. november 1.)
- *Melocco Miklós (1975): Öt kérdés és kijelentés. *Élet és Irodalom*, XIX. 44. 5. (1975. november 1.)
- *Zöldy Emil (1975): Jellegtelen építészet. *Élet és Irodalom*, XIX. 44. 5. (1975. november 1.)
- *Rév Ilona (1975): Humanizált panel. *Élet és Irodalom*, XIX. 44. 5. (1975. november 1.)
- Hoffmann Tamás (1975): Hagyományok. *Élet és Irodalom*, XIX. 45. 5. (1975. november 8.)
- Preisich Gábor (1975): Modernség. *Élet és Irodalom*, XIX. 45. 5. (1975. november 8.)
- Csete György – D. Blazsek Gyöngyvér – Deák László – Dulánszky Jenő – Jankovics Tibor – Kistelegdi István – Kovács Attila – Nyári József – Oltai Péter – Pálfi Miklósné (1975): Kísérletünk Pakson. *Élet és Irodalom*, XIX. 46. 5. (1975. november 15.)
- Szabó György (1975): Mi lehetne építészetünkben a magyar? *Élet és Irodalom*, XIX. 47. 5. (1975. november 22.)
- Zárószó *Élet és Irodalom*, XIX. 48. 5. (1975. november 29.)
- *id. Dr. Kotsis Iván (1976): Mai építészetünk és a magyar jelleg. *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 58.
- *Granasztói Pál (1976): Hozzászólás a Major Máté – Nagy László vitához. *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 58.
- Gerő László (1976): Vita az építészetről. *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 59.
- Weichinger Károly (1976): A paksi lakóházakról. *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 60.
- Pogány Frigyes (1976): A népi és az új építészet rokonságáról. *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 60–61.
- Cserba Dezső (1976): Más nagypanelt – más tulipánt! *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 61–62.
- *Janáky István (1976): Két felfogás. *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 62.
- Preisich Gábor (1976): Kételyeim. *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 63.
- Finta József (1976): Hol az építőművészet? *Magyar Építőművészet*, XXV. 2. 63.
- Bonta János (1976): Az iparosított építészet esztétikuma – tézisek. *Magyar Építőművészet*, XXV. 3. 58.
- *Heim Ernő (1976): Gondolatok a Major Máté – Nagy László vitához. *Magyar Építőművészet*, XXV. 3. 59.
- *Vadász György (1976): Az Építészet – Szerkesztés. *Magyar Építőművészet*, XXV. 3. 60.
- *Horler Miklós (1976): Gondolatok építészetünkről. *Magyar Építőművészet*, XXV. 3. 60.
- *Komjáthy Attila (1976): Építészetünkről. *Magyar Építőművészet*, XXV. 3. 62.

Az Eötvös József Kiadó könyveiből